

Fig. 11. Den store runesten sat af Harald over Thyra og Gorm (s. 3011). Foto Roberto Fortuna 2010. – *The large runestone set up by Harald over Thyra and Gorm.*

HISTORISK BAGGRUND

Kirken i Jelling – dens beliggenhed, udvikling og historie – skal ses på baggrund af den øvrige kendte viden om stedet og området. Grundlaget er fortidsminderne og resultaterne af de arkæologiske undersøgelser samt arbejdet med det øvrige kildemateriale. De emner, der direkte har med kirken og de dertil hørende dele at gøre, vil blive beskrevet på sædvanlig vis og i den gængse rækkefølge, mens de øvrige kortfattet vil blive omtalt herunder. I øvrigt henvises til Nationalmuseets Jelling-projekt (2009–16), der er under publicering af Nationalmuseet i samarbejde med Aarhus Universitet, VejleMuseerne m.fl., med mindre andet anføres.³⁶

Jelling spiller en meget vigtig, men kortvarig rolle i Danmarkshistorien. Det er på den lille Jellingsten, landets navn første gang nævnes på dansk jord, det er på den store Jellingsten, vi har budskabet om kristningen af Danmark, og senest fra og med de to stens personer har vi den dynastiske linje, hvorfra rigets regenter efterfølgende er kommet. Som konsekvens blev Jelling-monumenterne, herunder kirken, i 1994 optaget på UNESCOs liste over verdensarven. Områdets historie før og efter er ikke mere betydende end så mange andre steder, og hvad der synes at være i funktion i monumentområdet efter år 1000, er hovedsagelig bygninger, der er udgravet under stenkirken.

Ældst er den lille Jellingsten, o. 950, hvis oprindelige placering er ukendt. Nordhøjen med gravkammer er dendrokronologisk dateret til o. 959, og centreret herom ligger en skibssætning. Omgivende denne og med centrum i Nordhøjen fandtes en palisade fra o. 968, og tre større huse er mod nordøst fundet liggende indenfor og langs med den. Den store Jellingsten er nogenlunde samtidig hermed, o. 963–70, og det sidste element, Sydhøjen, stammer fra o. 970. Dertil kommer under kirken en række træbygninger samt en kammergrav, og den sidste skal næppe dateres væsentligt senere end Nordhøjens (jf. s. 3101 og 3015). De kendte dateringer ligger dermed inden for 20–30 år, og anlæggene fungerede ikke længe – så vidt vides højst et halvt århundrede.

Det var ikke kun i Jelling, hvor der i løbet af netop de forholdsvis få år gennemførtes store anlægsopgaver, og hvoraf de fleste synes at have haft en kort levetid. Godt 20 km mod sydvest, i Ravning, anlagdes o. 980 Nordeuropas største træbro, der var 5 m bred og 760 m lang. Fra samme år stammer formodentlig flere af de store danske ringborge: Aggersborg, Fyrkat, Nonnebakken, Trelleborg og Borgring. Desuden blev der 968 bygget på Danevirke.

Runesten. 1) (Fig. 10), 950'erne, med indskriften »Gorm konge gjorde disse kumler efter Thyra sin kone, Danmarks pryd« i tre lodrette tekstbånd på forsiden og et på bagsiden. Sat af Gorm den Gamle († o. 958) over Thyra Danebod († o. 950). Dekorert med to slan-

gehoveder som afslutning på tekstbåndet på bagsiden. Firesidet og kasseformet, ca. 140 cm høj, af lysegrå, fin-kornet og stribet gnejs, slidt. Syd for våbenhuset, placeret i glashus eller montre 2011 af bevaringsmæssige årsager og da flyttet ca. 60 cm mod sydvest.³⁷

Den oprindelige placering er ukendt. Det er foreslået, at den har stået centralt i skibssætningens akse – i stævnen eller på mastens plads midt på Nordhøjen eller foran kirken og flyttet, da våbenhuset blev bygget.³⁸ Det er også foreslået, at det er den sten, der 1586 fandtes næsten sunket i jorden på toppen af Sydhøjen (jf. fig. 13),³⁹ men det er blevet afvist.⁴⁰ Det er tillige foreslået, at denne sten slet ikke var en del af det samlede Jelling-monument og ikke kendtes i 1100-årene.⁴¹

Senest o. 1600 fandtes den ved kirken.⁴² Mellem 1627 og 1639 er stenen formodentlig blevet rejst og placeret stort set på det nuværende sted.⁴³

2) (Fig. 11), o. 963–70, med indskriften »Harald konge bød gøre disse kumler efter Gorm sin fader og Thyra sin moder, den Harald, som vandt sig hele Dan-

Fig. 12. Fragment af runesten sat af Basse (s. 3015). Foto Roberto Fortuna 2011. – *Fragment af runestone set up by Basse.*

Fig. 13. Henrik Rantzaus kobberstukne prospekt fra 1591. Efter P. Lindeberg, *Commentarii rerum memorabilium in Europa ab anno octuagesimo sexto usque ad præsentem nonagesimum primum gestarum*, Hamborg 1591. – Henrik Rantzaus copper-engraved view from 1591.

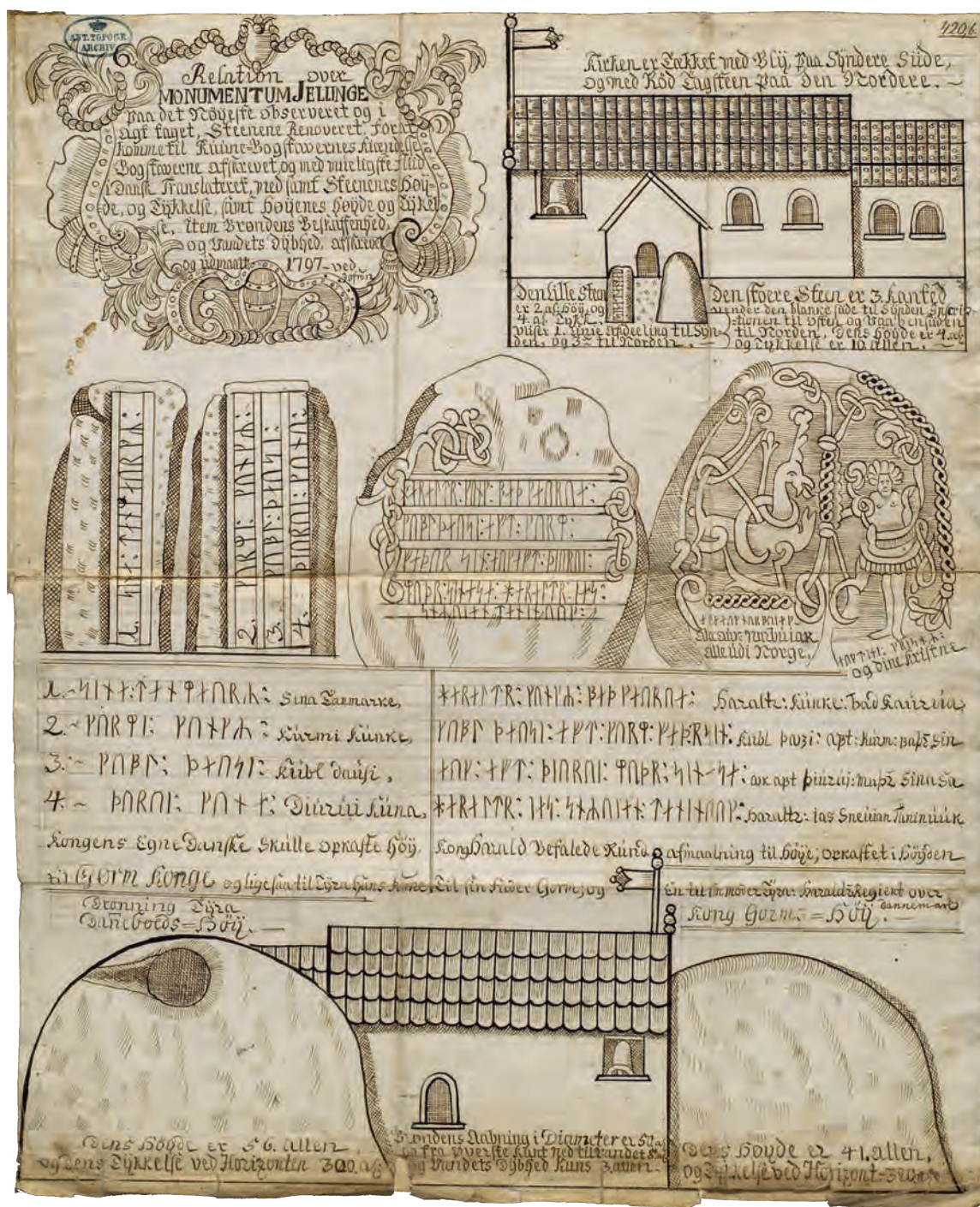

Fig. 15. Kirken, højene og runestenene. Tegnet af Aosmann Isfron 1797. I NM. – *The church, the mounds and the runestones. Drawing, 1797.*

Fig. 14. Christian Friis' træsnit. Efter Ole Worm, *Danicorum Monumentorum Libri Sex*, Kbh. 1643. – *Christian Friis' woodcut from 1643.*

Fig. 17. Nordhøjen og den nordre kirkegårdsmur set fra sydvest med bautasten indsat (s. 3015 og 3017). Foto F. Brandt 1864. – *The northern mound and the northern churchyard wall seen from the south west with the monolith inserted.*

mark og Norge og gjorde danerne kristne« i vandrette tekstbånd på en side fortsættende på de to følgende. Sat af Harald Blåtand († o. 987, regent o. 959) over Gorm den Gamle († o. 958) og Thyra Danebod († o. 950). Dekoreret på to sider. På den ene den sejrende Kristus på korset (eller i livets træ), den ældst kendte fremstilling her i landet. På den anden et firbenet fremadskridende dyr i kamp med en slange. Tetraedeformet, ca. 243 cm høj, verdens største runesten, lysegrå gnejs med rødlig årer. Syd for våbenhuset, placeret i glashus eller montre 2011 af bevaringsmæssige årsager.⁴⁴

Stenen står ifølge arkæologiske undersøgelser på sin oprindelige plads, dog er den rykket en anelse i forbindelse med etablering af en fundering 1586 og en udbedring af denne 1981. Den oprindelige understøtning har været forbavsende lille.⁴⁵ Den var 1819 og 1834 beskyttet af et gitter på to sider (jf. fig. 140–41).

*Runestensfragment (fig. 12), 900-tallet, med indskriften 'Basse gjorde dette minde efter ... le i...', i lodrette tekstbånd. Rødlig granit, firesidet stele med

let tilspidset top, ca. 68 cm høj.⁴⁶ I Kongernes Jelling. Fandtes 1964 i stendiget nordvest for kirken af arkæologen C. J. Becker.⁴⁷

Høje. 1) Nordhøjen (Thyras Høj) (fig. 17), o. 959. ca. 8,5 m høj, ca. 65 m i diameter.⁴⁸ Af sandblandet morænetorv, der er omsat i de øvre lag. Mod syd er den gjort lidt større, idet der her er placeret byggemateriale. Højen er bygget af flere omgange, og konstruktionen er hjulpet på vej af et stort antal grene eller stokke bl.a. sat i radiære linjer. Ca. 2 m nede er et vandmættet, ½–1 hel m tykt lag, iagttaget; det er i stand til at holde overliggende vand tilbage.

I centrum fandtes en kammergrav af egetræ, dendrokronologisk dateret til o. 959, 6,75 m lang, 2,6 m bred og 1,45 m høj, dækket af et stenlag.⁴⁹ Graven er plyndret kort tid efter anlæggelsen gennem en nedgravning fra toppen, hvorved et vandreservoir blev dannet, en brønd. Gravens loft var blevet gennembrudt to steder, åbningerne var efterfølgende lukket til. Af gravens oprindelige indhold er der fundet meget lidt og slet ingen skeletdele. Nævnes kan bl.a. en fuglefigur, en fugleformet remholder, et vokslys, fragmenter af udskårne, bemalede træpaneler og et 4,5 cm højt sølvbæger, kaldet Jellingbægeret (fig. 2).⁵⁰ Undersøgelser og diskussioner af de gjorte iagttagelser har fokuseret på den oplagte tilstedeværelse af fravær – gravens tomhed.⁵¹

Fig. 16. Plan over gravhøjene, runestenene, kirken og kirkegården. Udarbejdet af kaptajn Bloch 1820, kopieret af C. F. Herbst. I NM. – *Plan of the mounds, the runestones, the church and the churchyard, 1820.*

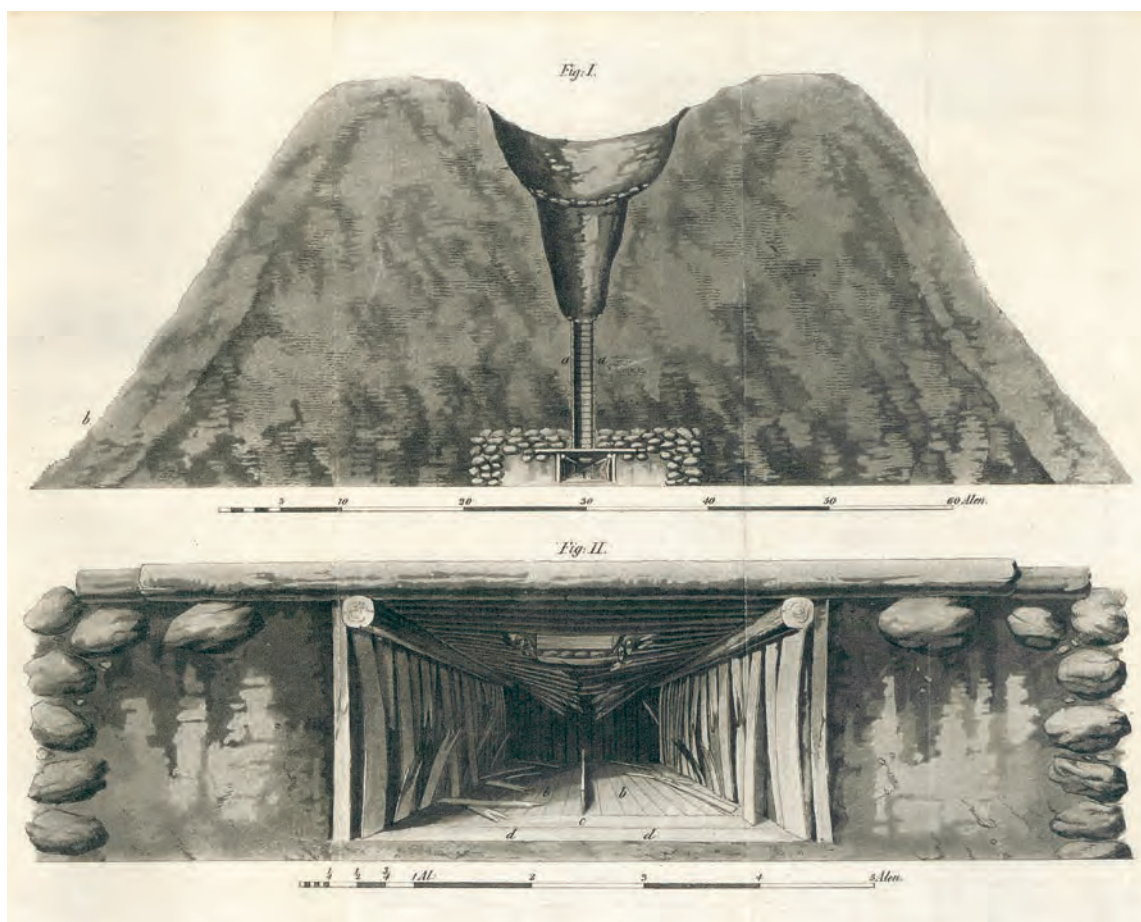

Fig. 18. Snit gennem Nordhøjen og kammergraven (s. 3015) ved udgravningen 1820. Efter *Antiquariske Annaler* IV, Kbh. 1827. – Cross-section through the North Mound and chamber tomb during excavation in 1820.

Den kongelige interesse for Jellings storhøje ses allerede 1635, da Christian IV ville have dem omgærdet.⁵² Man havde efterfølgende sat et risgærde, men kongen beordrede året efter, at der skulle sættes et godt fast stendige.⁵³ Frederik IV var 1704 til mønstring af landbefolkning (militær inspektion) i Fårup, og Nordhøjens brønd blev da genstand for en udgravning, idet 'den nordre side' blev udgravet. Godt 100 år senere, 1820, ønskede man på lokalt initiativ at rense brønden op og endte i gravkammeret. Det medførte en grundigere undersøgelse, især af gravkammeret, med deltagelse af bl.a. Finn Magnussen og C.J. Thomsen fra Oldsagskommissionen (fig. 18).⁵⁴

Frederik VII stod 1861 bag en større udgravning med deltagelse af bl.a. J.J.A. Worsaae og Jacob Korne-rup fra Nationalmuseet først af Sydhøjen og derefter af Nordhøjen.⁵⁵ Man gravede en minegang ind fra sydsydvest (jf. fig. 20) og lavede efter endt undersøgelse en kopi af kammeret, hvortil der fra 1862 var adgang

gennem gangen, der dog måtte lukkes 1873 (jf. fig. 17 og 136). En fornyet undersøgelse fandt sted 1941–42 af Ejnar Dyggve og Johannes Brøndsted fra Nationalmuseet, da højens konstruktion var et af emnerne. Man foreslog efterfølgende, at Nordhøjen var bygget over en ældre bronzealderhøj. I forbindelse med Jellingprojektet 2009–16 blev der taget en række boreprøver, og den ydre del af minegangen fra 1861 blev genåbnet for yderligere undersøgelser. Resultaterne herfra har gjort, at man nu har sat spørgsmålstegn ved teorien om en ældre bronzealderhøj, og i stedet foreslår, at hele højen er bygget i vikingetiden som del af et stort monumentkompleks.

2) Sydhøjen (Gorms Høj), o. 977,⁵⁶ godt 9 m høj, ca. 70 m i diameter. Samme opbygning som Nordhøjen, dog med en central stolpe, der markerede centrum. Den dendrokronologiske datering hviler på undersøgelse af træ fundet løst i højfylden. Også her har undersøgelser og diskussioner fokuseret på den oplagte

tilstedeværelse af fravær – konstateringen af, at højen ikke har haft funktion som gravhøj, har ledt til forslag om, at den eventuelt har kunnet demonstrere kongens magt, været en mindehøj eller fungeret som tinghøj.⁵⁷

Den første undersøgelse af denne høj fandt sted 1861, da Frederik VII forgæves ledte efter Gorm den Gamles gravkammer. Man anvendte dels borer og dels minegange, idet man gik ind fra sydøst og derfra anlagde sidegange (jf. fig. 20). 1941 søgte man igen efter et gravkammer og lavede et øst-vestgående snit tværs igennem højen og udvidede feltet i dens midte (jf. fig. 19).⁵⁸ Man fandt i stedet spor efter konstruktionen af højen bl.a. en stolpe i centrum samt to rækker sten (29 styk) fra den nævnte skibssætning, der var blevet dækket af højens tørveopbygning. Knud J. Krogh fra Nationalmuseet lavede 1992 en mindre undersøgelse i den sydlige side af højen for at supplere skibssætningens stenrækker. Jelling-projektets undersøgelser 2009-16 har omfattet borer og et snit ind i sydsiden.⁵⁹

Skibssætning, (fig. 23), o. 959, ca. 356 m lang, ca. 80 m bred, oprindeligt op til 370 sten. Dateringen bygger på, at Nordhøjens centrum også er centrum for skibs-

sætningen, og de to samt palisaden dermed opfattes som stort set samtidige.

Gennem årene er store kampesten blevet iagttaget i området omkring højene og kirken.⁶⁰ Søren Abildgaard omtalte 1771, at der øst for Nordhøj fandtes en række sådanne liggende syd-nord. Magnus Petersen registrerede 1871 oplysninger om fund af store sten på kirkegården og anførte dem på en oversigtsplan. Han bemærkede også, at der stod 30-35 knap 2 m høje, tilsvarende sten indsat i kirkegårdsdigerne (jf. fig. 17). Han nåede frem til den opfattelse, at der havde været en øst-vest orienteret stensætning af »skibsform« omkring den store runesten.

Som nævnt blev der ved Ejnar Dyggves udgravning af Sydhøjen 1941 fundet to rækker sten, der var blevet dækket af højens tørveopbygning. De var blevet set ved Frederik VII's udgravning af højen i 1861, men man havde ikke erkendt, at de stod i to rækker. Yderligere undersøgelser 1992 supplerede stenrækkerne.⁶¹

Umiddelbart efter udgravningen 1941 begyndte Ejnar Dyggve og P. V. Glob en diskussion af, om stenrækkerne var dele af et kæmpemæssigt trekantet vi eller en enorm skibssætning. Dyggves teori om, at stenræk-

Fig. 19. Den centrale del af Sydhøjen (s. 3016) under udgravning 1941, set fra øst. Foto Ejnar Dyggve 1941. – *The central part of the South Mound during excavation in 1941, seen from the east.*